

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

מתוך

כרך ז, תשט"ז

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

שם-הפעולה ומשמעותיו

(ליחסי לשון והיגיון)

ה. מצב, תהליך וקטעי תהליך

אחד ההבדלים שבין תהליך לתוצאתו — אם בחומר הכתוב מדבר, — שהתהליך נמשך והחומר עומד: ההרכבה נמשכת, וכשהיא נפסקת — הרי תרכובת, והיא קבועה ועומדת. ההריסה נמשכת, וההרס בעינו עומד. החליבה נמשכת והקלב עומד. הנוכל להבחין כך בין זרימה לזרם — שהזרימה נמשכת והזרם עומד? ... או שזה תהליך וזה תוצאה? כל בן-דעת יודה, שהזרימה והזרם שניהם תהליכים, ואם כן, מה ביניהם? מה ראתה הלשון לקבוע שתי צורות? האמנם שתי תופעות כאן במציאות. שתי נקודות ראות בתיאור המציאות, או שמא שוב מלכודת לשונית היא להכשילנו?

כדי לברר, אם שתי תופעות כאן, נתבונן בזרמים של ממש, כגון גשם או נהר. לכאורה אין בין תנועת הגשם לתנועת הנהר אלא הבדלי כמות, תרכב וכיוון, אבל הצד השווה — שניהם תהליכים. ואף על פי כן אפשר לומר „בשעת הגשם“, ואין טעם לומר „בשעת הנהר“. וזאת למה? מפני שהגשם יש לו תחילה ויש לו סוף, הרי שעה שישנו והרי שעה שאיננו, ואילו הנהר מתמיד הוא, אינו מתחיל ואינו פוסק. על כן יש שעה לגשם, ואין שעה לנהר. הפילוסופיה של לשון רואה בגשם זרימה של מים, ואילו בנהר — מים בזרימתם, ואפילו בנהר, כשהוא מביא שיטפון, ניתן לומר „בשעת השיטפון“, אבל לא „בשעת השטף“. שניהם זרמים, אבל השיטפון מתחיל ונגמר, והשטף אין לו שעה. שניהם תהליכים, אבל זה קטע של תהליך, וזה תהליך ממושך. מטעם זה ניתן לומר „בשעת הזרימה“, אבל לא „בשעת הזרם“.

הרגש מהו — תהליך או מצב?

מעתה לא נתקשה בקיומם של שני ביטויים, שהם קרובים ביותר זה לזה בצורתם ובתוכנם. כגון הרגשה ורגש, התרגזות ורוגז, הצטערות וצער, התייאשות וייאוש, הקשבה וקשב, החזקת רכוש וחזקה על הרכוש, העסקה (פעולה) ותעסוקה (מצב). ההתרגזות אינה אלא בקטע של זמן, והרוגז מצב ממושך הוא. זוהי הבחנה מועילה, אלא שלא תמיד העניקה לנו הלשון כלים מיוחדים לבטא אותה. למשל, תסיסה

ו"מצב של תסיסה" — אין משקל מיוחד להבחין ביניהם.
 ועל כורחנו אנו מתארים את המצב בעקיפת שלוש מלים:
 מצב-של-תסיסה. הוא הדבר בעניין חֶשֶׁד ואמונה. אפשר
 לראות הפרש בין חשד לבין חשידה או החשדה, אבל
 אין לנו ביטוי להבדיל בין אמונה, שהיא קבועה בלב
 מתמול שלשום, ובין אמונה, שנולדה והתחילה ברגע
 מסוים, שהיא מאורע לשעה. או שהיא תהליך, או שנשנתה
 או שנפסקה. אחרי קריעת ים סוף כתוב בבני ישראל:
 "ויאמינו בה' ובמשה עבדו", ולא ברור, מה טיבה של
 אמונה זו: אם האמינו מאז ומעולם, או שהתחילו להאמין
 בשעת הנס, ואם החזיקו באמונתם. אין כל האספקטים האלה
 שבגוני האמונה מתבטאים בלשוננו. הוא הדין באהבה
 ושנאה. אפשר איך-שהוא להבדיל בין חיבוב ובין חיבה,
 אבל איך נבדיל בין "פעולת" האהבה שהיא מוגבלת בזמן
 ובין רגש האהבה כדי לבטא את קביעותו? לכל היותר
 אפשר לציין את תחילתה על ידי השם התאהבות. אבל
 לתהליך השנאה, להתהוותה ולהימשכותה אין בלשוננו
 ביטוי מיוחד. כששאלו בשעתו את הסופר יצחק ליבוש פרץ:
 "במה אתה עוסק עכשיו?", ענה ואמר: "הריני יושב
 ושונא את פרישמן". כביכול מתעסק הוא. התעסקות כזאת
 בשנאה אין לה בעברית שם של פעולה, אלא אם כן נחדש
 ונבדיל בין שֶׁנָּאָה ובין שְׂנִיָּאָה, שהיא לפעולה. לפי
 שעה אין בלשוננו תקדים להבדיל כאן בדירוגים שבין
 hating, hatred, hate, כדרך שהבדלנו בין התרגזות לרוגז.

כלומר בין קטע של תהליך ובין תהליך ארוך. שאין לו קצבה, שהוא קבוע או כמצב ממש.

אבל יש תופעות אחרות בנפש הנקראות ידיעה, זכירה, כוונה, הבנה, הפרה תפיסה, הפשטה—ולכולם שמות נוחים ולכאורה מובנים מאוד. אבל לעומקו של דבר אפשר להבינם בכמה פנים: כמצב נפשי או כתהליך או כפעולה או כמאורע קצר שבמוח. מה פירושם ה„אמיתי“, אין איש יודע. אם נשאל פֿיסיולוג, מה פירוש „עיכול“, ידע לתאר את התהליך לכל שלביו; אבל אם נבקש מפסיכולוג, שיתאר לנו, כיצד נעשית התפיסה או הידיעה או הזכירה, לא ישיב תשובה של ממש. כל זמן שמדע הפסיכולוגיה לא יצליח לגלות, מה מתרחש במוחנו, לא נדע, מה מאחורי המלים הללו. והרי שוב פאראדוקס בתופעת הלשון: הנה מלים שגורות בפינו, אבל סוד פירושן לא בידי אדם מן השוק, אף לא בידי הבלשן, ורק לפסיכולוגים אולי יהיו פתרונים. הדפוס הדקדוקי כבר מוכן ועומד, אבל אין אנו יודעים, איזה תוכן לצקת לתוכו.

תהליכים ארוכים וקצרים

גם בתופעות, שהן תהליכים לכל הדעות, עדיין יש מהם שזמנם קצוב, ומהם שאין גבולות זמנם מוגדרים היטב, כגון ריצה סתם, שאין תחילתה וסופה מוגדרים, וכנגדה מרוץ בספורט, שזמנו קצוב, או הילוך—הליכה—ומה־ך, שלושה ביטויים לשלושה מיני אורך בפעולת ההליכה. לעומת זה האומר בעברית „כשעת התפילה“ לא ברור, אם

כוונתו לתפילה קצרה של כמה פסוקים, או לתפילת שחרית הנמשכת כשעה, או שמא לתפילת יום הכיפורים. שמשך זמנה יום שלם — פעולת התפילה אין זמנה קצוב. אף יש פעולות, שאריכותן כמה דקות או כהרף עין בלבד. כגון הבטח, שחיא ממושכת, כנגד מבט, שהוא חטוף. יש בידנו להבחין כיום בין בכייה לדורות ובין בכי, שהוא חד-פעמי, וכן בין הודיה לבין תודה. אבל, כאמור, אין כלים בלשוננו כדי לעשות סימן היכר בין פעולת הזעיקה לבין קול הזעקה, ולא בין חיוך מתמיד של חייכן לבין חיוך מסוים אחד. וכבר ראינו, שלא הצחוק בלבד יפה לבריאות אלא המעשה הממושך של צחיקה, אבל מה נעשה, ותהליך הצחיקה אין לו ביטוי מיוחד בלשון העברית.

הבדלים מדומים

אבל דברי לשון עניים במקום אחד ועשירים במקום אחר. אין שפת בני אדם מערכת סימטרית ומחושבת. לעתים יש בה גיבובי פרא גם שלא לצורך. לפי דוגמת ההבחנה בין התרגזות לרוגז ננסה נא למצוא הבדל בין התאמצות למאמץ, בין התחרטות לחרטה, בין התווכחות לוויכוח, בין חילוק לחלוקה — הנוכל לגלות הפרש כל שהוא בין תחומיהם? לא נצליח לגלות כל דיוקי משמעות, שיש באחד ואינם בשני. סתם שתי צורות לשוניות למושג אחד. האוטומטיות שבחיקוי המשקלים הביאה עלינו שני דפוסי דקדוק זה בצד זה, אבל אין לנו די רעיונות למלא את שניהם תוכן. שני קנקנים הם חמפתים אותנו לחאמין.

ששניהם מלאים יין, אבל הלא גם ייתכן, שאחד מהם ריק.
יש כאן עודף של כלים לשוניים, שלפי שעה אין מה לעשות
בהן. עודף של לשון על מחשבה, כשם שראינו קודם עודף
של מחשבה על יכולת הלשון. גם זה מן הפאראדוכסים
שברוח האדם ששני המנגנונים שבו, המחשבה והלשון, לא
תמיד הם משרתים זה את זה בנאמנות. הלשון והמחשבה
הרי הם כשני גלגלי מכונה, המניעים זה את זה בשיניהם,
אלא שאין כל השיניים תואמות זו את זו בדיוק גמור
כבשעון, אלא פעמים חסרה שן או שישי שיניים עודפות,
והן הגורמות חריקה והתנגשות בין שני הגלגלים, בין
ההיגיון ובין הדקדוק.